

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม จากวรรณกรรมเพลงยาว เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ¹

The reflection of Thai cultures in Thai octameter poem about Mom Ped Sawan and the illness of Krommamun Apsorn Sudathep

มัชฌิมา วีรศิลป์²

บทคัดย่อ

กลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ผู้แต่งคือ คุณสุวรรณ ซึ่งเป็นกวีหญิงที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ ปรากฏภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมไทย ทั้งในส่วนของวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ และวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ ที่ปรากฏในกลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ คือ อาหาร และเครื่องมือเครื่องใช้ วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ที่ปรากฏในกลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ คือ ความเชื่อ และค่านิยม วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ที่ปรากฏในกลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เป็นวัฒนธรรมที่ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้วรรณกรรมกลอนเพลงยาวทั้งสองเรื่องนี้ เปรียบเสมือนจดหมายเหตุแห่งยุคสมัย ที่บันทึกเรื่องราวในอดีตส่งต่อมาถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : หม่อมเปิดสวรรค์, พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ, กลอนเพลงยาว

Abstract

The Thai octameter poem about Mom Ped Sawan and the illness of Krommamun Apsorn Sudathep were written by Khun Suwan, a famous female poet during the reign of King Rama III. Both manuscripts reflect Thai cultures in terms of material culture and non-material culture. The material culture that appeared in the Thai octameter poem about Mom Ped Sawan and the illness of Krommamun Apsorn Sudathep involved food and tools. The nonmaterial culture that appeared in the musical poems about Mom Ped Sawan and the illness of Krommamun Apsorn Sudathep involved beliefs and trends. Both material and nonmaterial cultures which appeared in the Thai octameter poem about Mom Ped Sawan and the illness of Krommamun Apsorn Sudathep are cultural heritage that has been passed down to the present, making both Thai octameter poems manuscripts comparable to archives of an era that record stories from the past to the present.

Keywords : Mom Ped Sawan, The illness of Krommamun Apsorn Sudathep, Thai octameter poem.

¹ บทความฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์วรรณกรรมเชิงสังคม กรณีศึกษา กลอนเพลงยาว เรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

² ดร.อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาเขตหนองคาย

กลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เป็นสำนวนกลอนของผู้แต่งคนเดียวกัน คือ คุณสุวรรณ ซึ่งเป็นกวีหญิงที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นธิดาของพระยาอุไทยธรรม (กลาง) ราชินิกุลบางช้าง มีอุปนิสัยรักในการแต่งกลอนมาตั้งแต่เด็ก คุณสุวรรณได้ถวายตัวทำราชการฝ่ายในเมื่อสมัยรัชกาลที่ 3 อยู่ที่ตำหนักพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และแต่งบทละครไว้หลายเรื่อง คือ พระมะเหลเถไถ อุณรุฑร้อยเรื่อง และแต่งกลอนเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และ เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

ในเอกสารมีได้แจ้งไว้ว่ากลอนเพลงยาวทั้งสองเรื่องนั้นแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.ใด แต่พิจารณาจากเนื้อความจะเห็นได้ว่า เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ แต่งเมื่อยามกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพทรงพระสัราญ แม้จะมีโรคภัยเบียดเบียนบ้างก็แต่ครั้งคราว แต่เมื่อแต่งเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ผู้แต่งเป็นทุกขถึงเจ้านายมาก จึงแต่งเป็นกลอนเพื่อระบายอารมณ์และความรู้สึกในขณะนั้น

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานพระอธิบายไว้ว่า ปีเถาะ จุลศักราช 1205 (พ.ศ.2386) กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ทรงประชวรโรคเรื้อรังมานับตั้งแต่เดือน 4 ปีเถาะถึงปีมะเส็ง มาหนักลงในระยะ 6 เดือนหลัง และสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 9 แรม 4 ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ.2388 พระชันษา 35 ปี (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อ้างถึงใน กรมศิลปากร 2514, 77) จึงสันนิษฐานว่า เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ แต่งขึ้นราว ๆ พ.ศ. 2384-2386 ซึ่งจากเนื้อความน่าจะแต่งต่อเนื่องกัน

ด้วยเหตุที่คุณสุวรรณเป็นกวีในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้งานของคุณสุวรรณมีลักษณะของวรรณกรรมในสมัยเดียวกันซึ่งได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมเวดล้อมในขณะนั้น อาทิ ขุนช้างขุนแผน ดังเนื้อความในตอนที่กำลังถึงการขับเสภาได้ตอบกันระหว่างคุณโม่งกับหลวงซี เนื้อความที่ขับเสภาได้ตอบมีการกล่าวเปรียบเปรยถึงตัวละครในขุนช้างขุนแผน ความว่า

วันหนึ่งว่าสอนพิมส่งเข้าหอ	ให้ได้ต่อกับคุณโม่งรับสั่งว่า
คุณโม่งขับนอกอย่างต่างตำรา	เอาคุณฆ่าเธอขึ้นว่าสารพัน
เธอยกย่องตัวเธอเป็นขุนช้าง	ขับต่างต่างนั่งฟังดูขันขัน
คุณฆ่าเป็นวันทองยกย่องครัน	ว่าขันขันคุณฆ่าโกรธทำที่
ยังวิตกแต่ตัวกลัวเหลือแสน	ว่าเป็นที่ขุนแผนก็หมองศรี
ทั้งม้าลาเวทย์มนต์ดลเขาดี	เราไม่มีไหนจะรักหนักกลัวขัง

(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 195)

นอกจากนั้น ในตอนต้นของวรรณกรรมเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ยังมีการแต่งบทไหว้ครุอันเป็นลักษณะขนบการแต่งวรรณกรรมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่กวีได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังเนื้อความว่า

ทั้งพระมิ่งมงกุฎอยุธยา

ทั้งครุผู้ได้สอนกลอนประดิษฐ์

จะกล่าวรำคำคิดประดิษฐ์กลอน

(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 135)

๐ ขอบังคมพระบรมนาถา

อีกมารดาสุริยันพระจันทร์ทร

มาต่อติดศุภลักษณ์เรื่องอักษร

ขอพระพรคุ้มสารพัดภัย

แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเพลงยาว เรื่องหม่อมเบ็ดสวรรค์ และ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมตลอดจนสังคมและวัฒนธรรมในช่วงอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สอดแทรกอยู่ในเนื้อหาของงานวรรณกรรมอย่างน่าสนใจ ดังจะได้ยกตัวอย่างและวิเคราะห์รายละเอียดในเนื้อหาของบทความ

วัฒนธรรม คือ มรดกทางสังคมที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง (สุพัตรา สุภาพ 2546, 34) วัฒนธรรม เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ ไม่ใช่ได้มาจากการถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ แต่เป็นการถ่ายทอดทางสังคม การที่ประชากรของสังคมต่างๆ มีพฤติกรรมอย่างเดียวกันหรือแตกต่างกันไปนั้น เพราะมีการเรียนรู้ต่างกันไปตามวัฒนธรรมของตน การกระทำดังกล่าวทำให้วัฒนธรรมของสังคมต่างๆ แตกต่างกันไป (งามพิศ สัตย์สงวน 2543, 27)

การศึกษาวัฒนธรรมที่ปรากฏใน วรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง หม่อมเบ็ดสวรรค์ และ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ผู้ศึกษาแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ตามการจำแนกประเภทของการศึกษาวัฒนธรรม คือ

1. วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุ ซึ่งได้แก่ สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น เช่น ที่อยู่อาศัย อาคารสถานที่ และเครื่องมือเครื่องใช้ สิ่งต่างๆ ตลอดจนถึงสิ่งที่ถูกสร้างสรรคขึ้นด้วยฝีมือของมนุษย์ด้วยองค์ความรู้ และฝีมือที่สร้างสรรคขึ้นเป็นวัตถุ ทั้งที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อประกอบพิธีกรรม และสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อ เป็นต้น

2. วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ หมายถึง อุดมการณ์ ค่านิยม แนวความคิด ประเพณี การปฏิบัติสืบต่อกันมา และเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มชนของตนว่าดีงาม เหมาะสม เช่น ศาสนา ความเชื่อ ความสนใจ ทศนคติ ความรู้ ความสามารถ โลกทัศน์ การตีความและประเมินคุณค่าของสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวด้วยประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่ได้รับการหล่อหลอมจากสังคม

วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และ เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

วัฒนธรรมวัตถุที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และ เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ อาหาร และเครื่องมือเครื่องใช้

1.อาหาร

วัฒนธรรมด้านอาหารที่ปรากฏในวรรณกรรม เพลงยาวเรื่อง “หม่อมเปิดสวรรค์” เรื่อง “พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” มีดังนี้

ในเนื้อความตอนที่หม่อมเปิดล่องแพ แล้วเห็นเรือขายอาหารผ่านมา จึงเรียกเรือมาเทียบแพ แล้วสั่งอาหารต่างๆ มากินระหว่างล่องแพ อาหารนั้นได้แก่ ขนมจีน ห่อหมก นกคั่ว ซึ่งกินแก้มกับใบบัวอ่อน ปรากฏเนื้อความ ดังนี้

เพลานึ่งหม่อมเปิดเห็นเสด็จประพรม	ชวนข้าในกรมลงตำหนักแพใหญ่
ลงอาบน้ำดำไหว้สบายใจ	แล้วสั่งให้เรียกเรือขนมจีนมา
ทั้งห่อหมกนกคั่วใบบัวอ่อน	ทอดมันจันลอนไว้หนักหนา
ซื้อรับพระราชทานซานชลา	ยิงโฆสารสร้าข้าหนักไป

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 86)

นอกจากนั้นยังมี ทอดมันจันลอน ซึ่งหมายถึงทอดมันที่นำมาอย่างขยแทนการทอด หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า ห่อหมกย่าง นั่นเอง

จากเนื้อความตอนที่หม่อมเปิดเล่นไฟติดพันจนเกิดอาการหิวจัด จึงมองหาของกินแก้หิว เนื้อความตอนนี้แสดงถึงของกินเล่นของคนในสมัยก่อน อาทิ หมากพลู ทุเรียน และ เม็ดบัวคั่วใส่เครื่อง ซึ่งหมายถึง เม็ดบัวฉาบหรือเม็ดบัวผัดกับน้ำตาลโดนดปรุงรสให้ตัดเค็มเล็กน้อย ซึ่งเป็นอาหารว่างของคนไทยในสมัยโบราณ ปรากฏเนื้อความ ดังนี้

ท้องแห้งท้องเหี่ยวนั่งเบรี่ยวปาก	ทรหดอดหมากทั้งอยากหวาน
นั่งหิวนั่งหน้าอยู่ช้านาน	แล้วค่อยคลานมาข้างเครื่องชำเลื่องตา
เห็นว่างคนทนไม่ได้ด้วยใจเจียน	เลื่อนเอาทุเรียนมาทั้งแบบวงแอบฝา
หยิบเข้าเคี้ยวเหนียวครันเจ็บทันตา	แล้วเอามายัดใส่ลงในตะบัน
ครันละเอียดลอปอกกินได้	กระทุ้งใส่เข้าจนสิ้นกินชันชัน
พอท้องคลายหายร้อนอ่อนอ่อนพิน	คิดสำคัญว่าผู้ใดเขาไม่รู้
แล้วมิห็นำซ้าลักเอาผลบัว	ที่เขาคว่ำใส่เครื่องยังมีอยู่
ใส่ตะบันเล่นสบายคล้ายหมากพลู	ครันลุงทองจิ้นแลดูกระดากใจ

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 88-89)

ในเนื้อความตอนที่หม่อมเบ็ดกับคุณโหม่งมีปากเสียงกันแล้วเกิดการทวงของ เนื้อความตอนนี้ก็ปรากฏรายชื่อของอาหารว่างต่างๆ ที่ทั้งสองคนเคยเอื้อเฟื้อสู่กันเมื่อยามปกติ อันได้แก่ ขนมปลากริม และขนมล้างเด็ด ซึ่งหมายถึง ขนมนางเล็ด ที่ทำจากข้าวเหนียวตากแห้งแล้วนำไปราดด้วยน้ำอ้อย ส่วน ขนมทอง ในที่นี้ ไม่อาจทราบถึงลักษณะที่ชัดเจนว่าหมายถึง ขนมทองหยิบ ทองหยอด หรือ ขนมทองฟู อันหมายถึง ขนมตาล หรืออาจเป็น ขนมทองม้วน ทองพับ เนื่องจากเนื้อความตามกระบวนกลอนนั้นกล่าวถึงสั้นมากและไม่ได้ขยายความแต่อย่างใด

หม่อมเบ็ดเข็ดปากไม่อยากพูด
แล้วคิดได้ด้วยไวยัญญาดี
ขนมปลากริมที่ให้ไว้วานขึ้น
คงจะให้ไม่ลงที่พวงพัน
คุณโหม่งตอบพรางแล้วทางยิ้ม
ยังแค้นทวงวุ่นวายไม่อายุใจ

คลานเข้าพระวิสูตรหลบหน้าหนี
ขึ้นลอยหน้าพาที่ประชดประชัน
โกรธข้าเจ้าเอาคืนมาให้ฉัน
ให้สิ้นสวาทขาดกันแต่นี้ไป
ขนมปลากริมของคุณหลวงประทานให้
หรือว่าเธอซื้อไว้ให้ข้ากิน

.....
ครั้นถึงที่เข้ามาหาแม่เบ็ด
ก็ถ้อยที่หนุ่นเกือบเกือบจวน

.....
ก็ซื้อล้างเด็ดขนมทองเป็นของหวาน
นี้แกเลี้ยงพาลมิให้ทวงเอาพวงพัน

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเบ็ดสวรรคต: กรมศิลปากร 2514, 93-94)

ภาพที่ 1 “ขนมล้างเด็ดหรือขนมนางเล็ด” (ที่มา : มัชฌิมา วีรศิลป์ 2561)

ในเนื้อความอีกตอนหนึ่ง มีการกล่าวว่า หม่อมเบ็ด ให้บ่าวรับใช้นำขามโคมใบใหญ่ พายเรือไปซื้อข้าวเหนียวสังขยาที่ เมืองละคร ซึ่งเมืองละครในที่นี้ ปัจจุบันคือเมือง นครนายก ซึ่งเป็นเมืองที่ไกลจากพระนครมากนัก และมีทางที่เดินเรือได้สะดวก ตลอดจนเมืองละครหรือเมืองนครนายก เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงทางด้านขนมหวานหรือของว่างต่างๆ มาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน

ซื้อข้าวเหนียวสังขยามาให้ทัน
ยายปานลูกผูกเสื่อเชือกเพลาใบ

เอาถ้วยโคมใบนั้นแหละไปใส่
เล่นไปครู่หนึ่งถึงเมืองละคร

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเบ็ดสวรรคต: กรมศิลปากร 2514, 113-114)

เนื้อความในตอนถัดมา เมื่อคุณโม่เห็นว่าหม่อมเปิดนั้นอยากรับประทานข้าวเหนียวสังขยา แต่ต้องลำบากให้ไปซื้อถึงเมืองละคร คุณโม่จึงทำ ข้าวเหนียวเหลืองหน้ากึ่ง ซึ่งหมายถึง ข้าวมันที่แต่งสีและกลิ่นด้วยขมิ้น ให้มีสีสวยและมีกลิ่นหอมของขมิ้นอ่อนๆ ส่วนหน้ากึ่งนั้น ทำจากกึ่งดิบ ผัดกับมะพร้าวคั่วปรุงรสด้วย น้ำตาล เกลือ และพริกไทย ดังนี้

วันหนึ่งคุณโม่ผู้ไปร้องเบรื่อง	ให้ไปทำข้าวเหนียวเหลืองหน้ากึ่ง
ผักชีพริกไทยใส่ปรุง	นำกินกลิ่นฟุ้งจรุงใจ
แล้วคิดถึงเปิดฟ้าพะงางาม	ก็มุนใส่ไว้เป็นขามปากไปปล
ทั้งหน้ากึ่งปรุงประคนไป	ก็ใช้ไปเอาไปให้หม่อมเปิดพลัน

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 122)

ในวรรณกรรมเรื่อง “พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” แม้จะมีเนื้อหาบรรยายถึงความทุกข์ที่ต้องเห็นเจ้านายประชวร ก็ยังมีเนื้อความที่กล่าวถึงอาหารการกินของคนในวัง ดังนี้

แล้วปอกกระจับสำหรับเคยเสวยค่า	หม่อมหม่อมทำลูกบัวทั่วทุกหน้า
แล้วสำเร็จใส่จานลงส่งเข้ามา	คอยเทียบท่าเครื่องควาตั้งราวเรียง
.....
คุณยายกึ่งพริ้งเพราะเจ้าจวิต	เฝ้าเป็นนิจเมื่อเสวยแกเคยหม่น
หมายได้กินเป็นนิจคิดทุกวัน	ทั้งแกงมันแกงสายบัวไม่กลัวใคร

(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 163)

จากเนื้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าการกล่าวถึง กระจับ และ ลูกบัว ซึ่งเป็นพืชที่ปลูกในน้ำ และเนื้อความหลายตอนกล่าวถึงการลงเรือหรือลงแพไปเสาะหาของรับประทาน ทำให้สันนิษฐานว่า “วัง” ในที่กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประทับนั้น น่าจะติดริมน้ำ หรืออยู่ใกล้ทำนน้ำเป็นแน่

นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึง แกงมันแกงสายบัว ซึ่งหมายถึง ต้มสายบัวใส่กะทิ ที่มีความมันอร่อยลิ้นนั่นเอง

จากการศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมอาหารที่ปรากฏในกลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พบ อาหาร 15 ชนิด ซึ่งมีทั้งอาหารคาว อาหารหวาน อาหารว่าง ตลอดจนพืชที่สามารถนำมารับประทานได้ และผลไม้

วัฒนธรรมอาหารที่พบในกลอนเพลงยาวทั้ง 2 เรื่อง ได้แก่ ขนมจีน ห่อหมก นกคั่ว(กินแกลั้มกับใบบัวอ่อน) ทอดมันจันลอนหรือห่อหมกย่าง เม็ดบัวคั่วใส่เครื่อง หมากพลู ทุเรียน ขนมปลากริม ขนมลั้งเล็ดหรือขนมนางเล็ด ขนมทอง ข้าวเหนียวสังขยา ข้าวเหนียวเหลืองหน้ากึ่ง กระจับ แกงมันสายบัวหรือแกงสายบัวต้มกะทิ

2. เครื่องมือเครื่องใช้

วัฒนธรรมวัตถุที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งปรากฏในวรรณกรรม เพลงยาวเรื่อง “หม่อมเปิดสวรรค์” เรื่อง “พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” มีดังนี้

จากเนื้อความตอนที่หม่อมเปิดชวนคุณโหม่งมาอยู่ด้วยกัน ก็ให้พานำวหรือเสลี่ยงไปรับ แต่ก็หาเสลี่ยงที่สวยงามไม่ได้ ไปขอยืมผ้าจากคนรู้จักก็ไม่ได้มา จึงใช้ ผ้าละว่า ซึ่งเป็นผ้าทอมือที่มักจะนำมาใช้ทำผ้าถุงหรือผ้าคลุมศพคนตายมาคลุมวแทน ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความขบขันและประหลาดใจมาก

เป็นคราวชัดเจนจะมามาก	ไปเยี่ยมมาท้าววาก็ไม่ได้
จะขึ้นวอจรีไม่มีใคร	ก็สั่งให้ยืมผ้าละว่าลาว

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 80)

อนึ่ง ผ้าละว่าทั้งในอดีตและปัจจุบันยังคงใช้ที่ขนาดเล็กที่เรียกว่า กี่เว ใช้เป็นอุปกรณ์ในการทอผ้า ฝ่ายและด้ายที่ใช้ในการทอผ้ามีทั้งฝ่ายที่ถูกปลูกเองและซื้อมา เช่นเดียวกับสีที่ใช้ในการทอผ้าจะได้จากสีธรรมชาติและสีเคมี

ลวดลายผ้าของชาวละว่าตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะพบเพียง 2 ลาย คือ ลายเส้นที่เกิดจากการมัดย้อมเส้นยืนบนผืนผ้าชิ้นและลายข้าวหลามตัดซึ่งทอไว้เป็นผ้าคลุมศพคนตาย

ในวรรณกรรมกลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ มีหลายตอนที่เนื้อความกล่าวถึง พันทกะลา ซึ่งเป็นสิ่งที่หม่อมเปิดให้ความสำคัญมาก และในสมัยก่อนงานทันตกรรมในประเทศไทยนั้นยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร คนในสมัยก่อนเมื่อฟันหักไปก็จะหาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวมาเจียนเป็นรูปฟันแล้วหาวิธีใส่เข้าไป ผู้ใดมีฐานะดีก็จะให้ช่างทองขึ้นรูปเป็นฟันให้สวยงาม แต่สำหรับหม่อมเปิดนั้น นำกะลามาเจียนเป็นรูปฟันแล้วใช้ไหมร้อยกับฟันที่ยังเหลืออยู่ในปาก ซึ่งสีของกะลากับสีของฟันที่กินหมากเป็นประจำนั้นใกล้เคียงกันมาก จนสามารถหลอกตาผู้อื่นได้ดี ดังเนื้อความว่า

หมั่นขัดพัทตรีผิวผ่องละอองหน้า	แต่ทันตาอันตรายไปหลายซี่
ประจจะจัดตัดกะลาที่หน้าดี	ใช้เข้าที่แทนฟันทุกอันไป

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 82)

ผู้ต่อติดปิดป้องที่ช่องหัก	เอาไหมสักผูกติดให้มิดมัน
ดูระเบียบเรียบร้อยดีเรียงสีฟัน	ที่ไม่รู้ดูสำคัญว่าฟันดี

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 91)

จากเนื้อความตอนที่หม่อมเปิดนั้นเล่นไฟจนเพลิน และหิวจัด ปรากฏวัฒนธรรมเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นมากในสมัยนั้นคือ ตะบัน ซึ่งนำไปใช้ตำหมากก่อนเคี้ยว

เห็นว่างคนทนไม่ได้ด้วยใจเจียน เลื่อนเอาทุเรียนมาทั้งแบบวางแอบฝา
หียบเข้าเคี้ยวเหนียวครันเจ็บทันตา แล้วเอามายัดใส่ลงในตะบัน

.....
แล้วมีหน้าซำลักเอาผลบัว ที่เขาคั่วใส่เครื่องยังมีอยู่
ใส่ตะบันเล่นสบายคล้ายหมากรุก ครันลูงทองจีนแลดูกระดากใจ

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 88-89)

ในวรรณกรรมเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ มีการกล่าวถึง ผ้าสมปัก ซึ่งเป็นผ้าพระราชทาน ที่คนไทยในสมัยโบราณที่มีฐานะมักจะใช้ในโอกาสสำคัญหรือนุ่งเข้าเฝ้าเจ้านาย เนื่องจาก ผ้าสมปัก นั้นใช้เป็นเครื่องยศ พระราชทานให้นุ่งได้ตามตำแหน่งแห่งยศของแต่ละบุคคล ความว่า

วันหนึ่งจึงทำนหลวงนายศักดิ์ นุ่งสมปักเข้าไปในพระราชฐาน
สำหรับเดินคอยเชิญพระอาการ มาพูดกันทำนเจ้าขรัวนายข้างฝ่ายใน

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 90)

นอกจากเครื่องนุ่งห่มแล้ว ในวรรณกรรมกลอนเพลงยาวเรื่อง “หม่อมเปิดสวรรค์” ยังกล่าวถึงเครื่องสำอางของสตรีไทยในสมัยก่อนไว้ด้วย คือ แป้งหิน กระหม่า ผางเสน และ หมึกหอม โดยมีเนื้อความดังนี้

หม่อมไม่งว่าแป้งหินเขาลิ้นตลับ เอาไปจับริมฝีปากต่างกระหม่า
ผางเสนเขาทั้งท่อนค้อนขูดเอา อมเข้าไว้เหมือนหมากให้ปากแดง

.....
หมึกหอมของหม่อมค่าก็แพง ของเขาเปลืองยิ่งกว่านั้นฉันไม่ว่า
ทั้งสองฝ่ายหายกันอย่าฉันทา แต่ของสำคัญพินะลาเอามาคืน

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 95)

แป้งหิน ในที่นี้ หมายถึง แป้งร่ำ ซึ่งมี 2 ชนิด ชนิดแรกทำมาจากการเอาน้ำทะเลชั้นทรายเกลือ ที่เรียกว่า “ทรายเกลือ” เอามาคั่วให้สุกจะได้ส่วนที่เป็นแป้งสีขาวบริสุทธิ์ และอีกชนิดคือแป้งร่ำที่ทำจากดินสอพอง ซึ่งจะได้สีที่ได้เกิดมาจากธรรมชาติซึ่งจะออกขุ่นๆเหมือนสีดินไม่ได้ขาวนวลเหมือนแป้งร่ำที่ทำจากทรายเกลือ แต่หาง่ายและมีราคาถูกกว่า ทำให้แป้งร่ำจากดินสอพองนั้นนิยมใช้กันทั่วไป

กระหม่า คือ เขม่าละอองดำที่เกิดจากควันไฟผสมกับน้ำมันตานี หรือน้ำมันเหนียวอื่น ๆ ที่อบร่ำจนหอม ผสมกับปูนเล็กน้อย เพื่อไม่ให้ไหลเยิ้มเวลาถูกแดด ใช้วาดคิ้วให้ได้รูปและใช้แต่งไร

ผมให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ตามขนบของความงามในสมัยโบราณ ดังที่ปรากฏเนื้อความในเสภา
เรื่องขุนช้างขุนแผน ความว่า

ครานั้นนางพิมพิลาไลย	ว่าจวนกันท์เราไปเกิดแม่ขา
แล้วก็ลุกไปปล้นมิทันช้า	อาบนํ้าผลัดผ้าด้วยจับปล้น
จึงเอาขมิ้นมารินทา	ลูบทั่วกายาขมิ้นขมมัน
ทาแป้งแต่งไรใส่นํ้ามัน	ผัดหน้าเจ็ดชั้นดังนวลแดง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม1 2544, 50)

นอกจากนั้นยังมีตอนที่กล่าวถึงนางแก้วกิริยา ความว่า	
เจ้าร่างน้อยนอนนิ่งบนเตียงต่ำ	คมขางามชะแล้มแจ่มใส
คิ้วคางบางนอนอ่อนละไม	รอยไรเรียบร้อยประดับดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม1 2544, 311)

ในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็
ปรากฏเนื้อความที่เอื้อมเกล้าว่าชม คิ้ว ของนางบุษบา ว่ามีคิ้ว งามดั่งเลขา ซึ่งหมายถึง งามดั่งเขียน
ความว่า

น้องเอยน้องรัก	งามขนงวงพักตร์ดั่งเลขา
พี่ตั้งจิตคิดจะฝากชีวา	กัลยาควรฤมาถือใจ

(บทละครเรื่องอิเหนา เล่ม3 2547, 27)

ฝางเสน เป็นเนื้อไม้จากแก่นฝาง มีสรรพคุณหลายอย่าง ทั้งแก้ท้องเสีย บำรุงโลหิตสตรี แก่
ร้อนในและขับเสมหะ นอกจากนี้ ยังใช้ย้อมให้ผิวเป็นสีออกเหลือง ตามคติความงามในสมัย
โบราณ ซึ่งเชื่อว่าผิวขาวออกเหลืองคือความงามชั้นเอก ส่วนผิวสีน้ำผึ้งหรือผิวออกดำแดงคือความ
งามชั้นรอง ทำให้สตรีไทยในสมัยโบราณ นิยมทาทัวด้วยขมิ้นหรือย้อมผิวด้วยน้ำต้มจากแก่นฝาง
หมักหอม ในที่นี้หมายถึง ขี้ผึ้งหอมหรือสีผึ้งทาปากเพื่อให้ริมฝีปากนุ่มชุ่มชื้นในหน้าหนาวและทำให้
น้ำหมากไม่จับปาก

ภาพที่ 2 “แก่นฝาง” (ที่มา : มัชฌิมา วีรศิลป์ 2561)

นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึง กระแจะจันทร์ หรือ กระแจะจันทร์ ซึ่งหมายถึง แบ่งหอมชนิดหนึ่งที่นิยมใช้เป็นเครื่องหอมทาผิวของสตรีไทยในสมัยโบราณ ดังปรากฏเนื้อความในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ความว่า

ครานี้นางพินนิมนวล	ยียวนด้วยความพิศมัย
เสนาหรั่งรุ่มกลุ้มใจ	สนิทแนบหน้าในที่นอนนาง
พัดวีวอนพลอดแล้วกอดแก้ว	ไม่คลายแคล้วเคลื่อนคลาไปห่างข้าง
ซบเห่ด้วยเนื้อสไปบ่าง	กระแจะจันทร์จวงนางละลายทา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม 1 2544, 82)

กระแจะ หรือ พญาบาท เป็นพืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอมทุกส่วน ในอดีตได้นำทั้งเปลือก เนื้อไม้ ราก และน้ำฝน มาบดรวมกับเครื่องหอมนานาชนิด เช่น แบ่งรำ กายาน ลูกจันทร์ ชะมดเช็ด จนกลาย เป็น กระแจะจันทร์ เครื่องหอมทาผิว

หม่อมเปิดข้าข้าเรียกหนูลั่นจี	ไปหยิบผ้ามาที่ในหีบนั้น
หม่นนอนด่ารำไว้เมื่อกลางวัน	กระแจะจันทร์เจือปรุงจรงใจ

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลป์ากร 2514, 106)

นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึง ผ้าหม่นนอนด่ารำ ซึ่งหมายถึง ผ้ารำด้วยเครื่องหอมตามวิธีแบบโบราณ การรำเป็นการอบกลิ่นให้หอมด้วยภาชนะเผาไฟที่เราเรียกว่า ตะคัน ใส่เครื่องหอมประเภทยางไม้ กายานเนื้อไม้ หรือดอกไม้หลายชนิดรวมกันเพื่อให้เกิดควัน ส่งกลิ่นหอมระเหยออกมา การรำผ้านั้นจะทำซ้ำหลายๆ ครั้ง เพื่อให้กลิ่นหอมติดทนนาน

นอกจากนั้น ในวรรณกรรมกลอนเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ยังมีการกล่าวถึง บุนหา ซึ่งเป็นเครื่องหอมที่นิยมทำไว้แจก หรือทำไว้ใช้ในสมัยนั้น และการทำบุนหา นั้น เป็นงานอดิเรกของชนชั้นสูงของไทยในสมัยก่อนซึ่งนิยมของหอม ในวังจึงมีการทำแบ่งรำ ร้อยมาลัย อบรำผ้า และทำบุนหา ที่เรียกกันติดปากเป็นคำสร้อยว่า บุนหารำไป

กับบุนหาสาโรชปราโมทย์จิต	อยู่เป็นนิจคอยตรองไม่หมองหมาง
ให้หลานน้อยเข้าไปตั้งข้างที่ทาง	จำปาวางสองดอกแล้วออกมา

(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลป์ากร 2514, 163)

บุนหารำไป คือ การใช้กลีบดอกไม้แห้ง ใบไม้แห้ง เมล็ดคอบแห้ง หรือบางส่วนของต้นไม้ชนิดที่เลือกแล้วว่า มีกลิ่นหอมที่เข้ากัน และนำมาประพรมด้วยกลิ่นหอมจากเครื่องเทศอื่น ๆ ที่ต้องการ ซึ่งดอกไม้แห้งบางชนิด มีกลิ่นหอมโดยไม่ต้องพรมน้ำหอมที่นำเข้ามาจากต่างประเทศหรือ

เครื่องเทศอื่นๆ แต่มักไม่นิยมกลิ่นของดอกไม้แต่อย่างใด เพราะดอกไม้แห้งจะกลิ่นเบาบางเกินไป เมื่ออบร่ำดอกไม้ด้วยควันเทียนเสร็จแล้ว ก็จะนำมาใส่ถุงที่เย็บไว้อย่างปราณีต และวางไว้ที่ต่างๆ เพื่อให้ส่งกลิ่นหอม

กล่าวได้ว่า วรรณกรรมเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ปรากฏวัฒนธรรมที่เบ็ดเตล็ดในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งอาหารและเครื่องมือเครื่องใช้ของชาวไทยโบราณปรากฏอยู่อย่างชัดเจน และหลายอย่างยังได้รับการที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ด้วยเหตุดังกล่าว ทำให้วรรณกรรมทั้งสองฉบับ เปรียบเสมือนเป็น “บันทึก” ข้อมูลทางวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นวัตถุ ซึ่งสามารถนำไปเป็นหลักฐานในการศึกษาต่อยอดทางวัฒนธรรมและวรรณกรรม เพื่อให้นักวิชาการรุ่นหลังไปได้ค้นคว้าในประเด็นอื่น ๆ เกี่ยวกับวรรณกรรมและวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ

วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และ เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ความเชื่อ และค่านิยม

1. ความเชื่อ

ความเชื่อ หมายถึง ความตกลงใจเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (กิ่งแก้ว อุตถากร และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ 2542, 661) บางครั้งความเชื่ออาจรู้เหตุผล แต่เมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า ความเชื่อที่อาจดูเหมือนไร้เหตุผลนั้นจะมีเหตุผลที่เป็นบ่อเกิดของความเชื่อแฝงอยู่เสมอ เช่น ความเชื่อพื้นบ้านที่กล่าวว่า ห้ามร้องเพลงต้อนรับประทานอาหาร มิเช่นนั้นจะได้คู่ครองสูงอายุ หากมองผิวเผินความเชื่อดังกล่าวย่อมดูไร้เหตุผล เนื่องจากการรับประทานอาหารไม่มีส่วนใดที่เกี่ยวข้องกับการมีคู่ครอง แต่เมื่อพิจารณาโดยลึกซึ้งแล้ว จะพบว่าความเชื่อดังกล่าว เป็นความเชื่อที่ผู้ใหญ่ในบ้านใช้บอกเตือนคนหนุ่มสาวให้มีความสำรวมขณะรับประทานอาหาร หากร้องเพลงขณะร่วมสำรับกับคนในครอบครัวหรือบุคคลอื่น อาจทำให้อาหารในปากกระเด็นลงในสำรับอาหารเป็นที่รังเกียจแก่ผู้ร่วมรับประทานอาหาร อีกทั้งยังอาจทำให้เกิดการสาลักอาหารอีกด้วย และเหตุผลที่ต้องใช้เรื่องคู่ครองมาเป็นบทลงโทษในความเชื่อนี้ น่าจะเกิดจากคนวัยหนุ่มสาวไม่ว่าจะในสมัยก่อนหรือปัจจุบันต่างก็มีความกังวลในเรื่องการได้คู่ครองที่เหมาะสม คนโบราณจึงนำเอาความกังวลที่เป็นธรรมชาติของช่วงวัยมาผนวกกับข้อห้ามในการประพฤติตน ก่อให้เกิดความเชื่อที่เป็นข้อห้ามต่างๆ โดยไม่นิยมอธิบายเหตุผลเพิ่มเติม เนื่องจากวิสัยของมนุษย์นั้นมักจะมีอคติกับการถูกบอกกล่าวหรือสั่งสอนโดยตรง สังคมจึงต้องใช้ระบบ ความเชื่อ เข้ามาช่วยในการจัดระเบียบพฤติกรรมของบุคคลในสังคมให้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ความเชื่อ เกิดจากความพยายามของมนุษย์ในการแสวงหาคำตอบในเรื่องของสิ่งต่าง ๆ ที่ตนไม่รู้ เช่น ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เป็นต้น เมื่อมนุษย์แสดงออกทางพฤติกรรม ความเชื่อต่าง ๆ ก็ จะปรากฏ เช่น ในวรรณคดีของไทยก็จะมีการสอดแทรกคติความเชื่อต่าง ๆ อยู่เสมอ

ความเชื่อ ที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เริ่มจากความเชื่อเรื่องนิมิตรและความฝัน ซึ่งปรากฏเนื้อความ ดังนี้

วันหนึ่งหม่อมนิทรพาเลาดีก	นอนนึกอยากทุเรียนน้ำลายไหล
พอม่อยหลับลงพลันก็ฝันไป	ว่าชาวละครเอามาให้หลายใบนัง
แต่ละบายวงใหญ่เท่ากำปั้น	ฉีกตะบันกินตะบอยอรรอยหนัก
พอมดสิ้นสี่ใบใจก็คึกคัก	จุกจิกระแหล่นตายวุ่นวายใจ
.....
พอยายมาพี่เลี้ยงเคียงเข้ามาพลัน	หยิบเอาพันสามพวงมายื่นให้
ครั้นหม่อมเห็นพวงพันเข้าทันใด	ดีใจหยิบรับเอาจับปล้น
พวงหนึ่งทำด้วยไม้มะเกลือ	วิไลเหลือคำดีสี่ชยัน
พวงหนึ่งทำด้วยกะลาหนาคัน	เอาเจียนจันขัดเป็นมันเหมือนทันตา
พวงหนึ่งทำไว้ด้วยไม้ทองหลาง	ทำเหมือนอย่างซี่ฟันชั้นหนักหนา
เอาใหม่ร้อยเรียงเรียงดูเกลี้ยงตา	รับเอามาดูกริ่มแล้วยิ้มพราย
เขาช่างทำงานงามทั้งสามพวง	แล้วห่อหวงเก็บไว้ไม่ให้หาย
ชอบอารมณ์สมคิดจิตสบาย	จุกก็คลายหายจับไปทันที
หม่อมเปิดถามยายมาว่าพวงพัน	นี้ขยันสุดใจใครให้พี่
ยายมาอวดซ้ำเขาทำดี	ชื่อมาที่จันยูทั้งสามพวง
หม่อมเปิดตรงความตามเรื่องฝัน	นิมิตรดีขยันเป็นใหญ่หลวง
ว่าเขาให้ทุเรียนกินหลายวง	เป็นลาภใหญ่พวงพันกะลา

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 125-128)

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง “หม่อมเปิดสวรรค์” มีเนื้อความที่แสดงให้เห็นว่ามีความเชื่อเรื่องการทำนายฝัน โดยชาวไทยมักมีความเชื่อที่กล่าวกันเป็นคำสุภาภีที่ว่า ฝันร้ายจะกลายเป็นดี ดังที่หม่อมเปิดฝันว่า ได้กินทุเรียนจนจุกนอนอืดอิด และต่อจากนั้นก็ฝันว่ามีคนนำพวงกลามาให้ถึงสามพวง หม่อมเปิดตื่นขึ้นมาจึงทำนายฝันตนเองว่าเป็นนิมิตรดี เพราะได้กินของอรรอยและจะได้ลาภ

การเชื่อเรื่องนิมิตรฝัน หรือการทำนายความฝันนั้น ปรากฏในวรรณกรรมไทยหลายเรื่อง ทั้งวรรณกรรมทางโลก เช่น ขุนช้างขุนแผน ในตอนที่กล่าวถึงนิมิตรฝันต่างๆ เกี่ยวกับการกำเนิดของขุน

ข้างขุนแผน หรือวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น เวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เป็นต้น

ความเชื่ออีกเรื่องหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงยาว เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ คือ การบนบานศาลกล่าวถึงศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ความว่า

เที่ยวบวงสรวงเทวาสุรารักษ์ ทุกสำนักพฤษ์ไพรไศลหลวง
ให้เคลื่อนคลายหายพระโรคที่โศกทรวง ใฝ่บำบวงสรวงสังเวยเช่นเคยมา
(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 136)

เนื้อความข้างต้นกล่าวถึงตอนที่กวี คือ คุณสุวรรณ ผู้แต่งวรรณกรรม ขอบบนบานถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เจ้านายของตน ในที่นี้คือ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ หายจากการประชวร

นอกจากนั้นยังปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของบุญกรรม ตามหลักของพุทธศาสนา มากล่าวถึงในวรรณกรรมเพลงยาว เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ว่าการประชวรในครั้งนี้เกิดจากเคราะห์กรรมทั้งสิ้น นอกจากนั้นยังมีการขอให้บุญที่ทำมาเกื้อหนุนปกป้องรักษาให้กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพหายดีในเร็ววันอีกด้วย ซึ่งปรากฏเนื้อความ ดังนี้

ไ้มีบุญทูลจอมกระหม่อมแก้ว ทั้งผ่องแผ้วปรากฏพระยศลา
แต่มีกรรมทำไว้แต่ไรมา พระโรคจึ่งลำบากยากกระไร
(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 159)

ไ้เริ่มร้างทางจำเพาะเป็นเคราะห์ต้อง จึ่งให้หมองจิตตรมอารมณ์หมาย
วิบากกรรมจำเพาะเป็นเคราะห์ร้าย จึ่งวุ่นวายเป็นวิบัติอัศจรรย์
(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 190-191)

ความเชื่อเกี่ยวกับคำสาปหรือการสาปแช่ง ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ คือ คำสาปที่สาปแช่งผู้ที่ไม่จงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งสาปไว้ว่า หากผู้ใดคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ตลอดจนเชื้อพระวงศ์จะต้องพบกับความวิบัติ ดังความว่า

ศิโรราบกราบกำมคมพระยศ ให้ปรากฏทั่วไปในสนาม
อย่ารู้คัลลยถอยพระยศให้ดังงาม อยู่ชั่วสามชั่วโลกพระโรคคลาย
ให้หายวันหายเดือนเหมือนพระยศ ดั่งคำพจมานกลอนอวยพรถวาย
ใครคิดชั่วขอให้ตัวคนนั้นตาย ตามภิปรายปราดณาประสาใจ
(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 175)

นอกจากนั้นแล้ว ยังพบว่าวรรณกรรมเพลงยาว เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวกับ ขวัญ ดังนี้

ต้องถูกตีถูกว่าหน้าที่นั่ง	ฉันแสนวังเวงไหวจิตใจหวาม
ทั้งอายเนื่อบอนเข้าแกมแถมเนื้อความ	คุณไม่ยิ่งลามลุกหรือตั้งถือไฟ
ไอ้สงสารคุณสุวรรณมิ่งขวัญหาย	เที่ยวเหลียวซ้ายแลขวาค้นตามล้าย
แม้ช่วยได้ก็จะช่วยให้เห็นใจ	ถ้าขอได้ก็จะขอพอประทัง

(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 189-190)

พระโรคคลายวายเศร้ากำสรดโคก	ประสิทธิโชคชูเฉลิมเฉลิมขวัญ
การเล่นเป็นมามากทุกวัน	ได้หม่อมพันหงเหินมาเดินกลอน

(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 191)

ขวัญ เป็นความเชื่อของคนไทยมานาน ขวัญ คือ สิ่งที่ไม่เป็นตัวตน แต่เป็นสิ่งที่ครองใจ ขวัญสิงอยู่ในตัวตนและเป็นสิ่งที่ทำให้เจ้าของขวัญทุกข์หรือสุขได้ หากมีเหตุที่ทำให้ขวัญไม่อยู่กับตัวหรือออกไปเที่ยวเล่น ซึ่งอาจจะจะมีเหตุร้ายเจ็บป่วยหรือมีเคราะห์กรรม และถ้าต้องการให้ขวัญกลับเข้าสู่ร่างกายต้องมีพิธีทำขวัญอันหมายถึงการทำพิธีกรรมเพื่อเรียกขวัญให้กลับเข้าสู่เจ้าของขวัญ

2. คำนิยม

ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่คุณคณหรือสังคมยึดถือเป็นเรื่องช่วยตัดสินใจ และกำหนดการกระทำของตนเอง (ราชบัณฑิตยสถาน 2556, 253)

ค่านิยม ที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และ เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ มี 3 ประการ คือ เรื่องของการติดสินบน ความรักหน้าตาเกียรติยศ และโลกทัศน์ที่มีต่อหญิงรักหญิงในราชสำนักไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

จากเนื้อความตอนที่หม่อมเปิดรับประทานมากเกินไปจนปวดท้องและไปหาที่ขับถ่ายไม่ทันการ จึงต้องติดสินบนคนเฝ้าตำหนักให้ให้น้ำมาทำความสะอาดและให้เก็บเรื่องนี้ไว้เป็นความลับ นอกจากนั้นยังมีเรื่องของการขอสินบน ซึ่งคุณสุวรรณเป็นผู้ขอจากหม่อมเปิด ว่าหากติดสินบนคุณสุวรรณผู้แต่งกลอนเรื่องนี้ และติดสินบนตาแจ้งผู้ขับเสภา ก็จะไม่แพร่งพรายเรื่องของคุณหม่อมเปิดที่ทำเรื่องขบขันนำอายต่างๆ และจะลบคำกลอนที่แต่งไว้ให้ด้วย ดังเนื้อความว่า

ครั้นปวดท้องเต็มทนจนสิ้นอาย	ลูกวิ่งจะไปถ่ายให้ถึงที่
ด้วยเหลือทนพันกระสันพันที	ก็ราดเสียที่ตามมาตามทาง
ก็ซื้อขนมให้ตาเฒ่าเฝ้าตำหนัก	ให้ตักน้ำชำระสะสาง
ให้หมัดลั่นกลืนอายระคายคาง	ช่วยอำพรางเสียให้มิดช่วยปิดบัง

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 86-87)

ถ้าหม่อมยายเสียดายชื่อจะลือชา ก็เอาเงินเอาน้ำนั้นมาให้
ฉันจะลบดำหริบไม่ขับไป จงตั้งใจตาแจ้งเสียเถิดรา
(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 99)

ชาวไทยในสมัยโบราณมีค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับเกียรติยศอย่างยิ่ง การปลุกฝังให้คนไทยให้ความสำคัญกับเกียรติยศนั้น เป็นกุศโลบายในการจัดระเบียบสังคมอย่างหนึ่งที่สำคัญเพราะผู้ที่มีเกียรติยศที่ควรค่าการสรรเสริญนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ทำความดี มีความประพฤติไม่ขัดกับศีลธรรมจรรยา ทำประโยชน์ให้กับตนเองและผู้อื่น และยังต้องรู้จักระงับใจไม่ทำสิ่งที่ผิดแม้จะไม่มีใครรู้ ซึ่งเป็นการ “รักษาเกียรติ” ของตนเอง

ในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ก็ปรากฏเนื้อความที่สะท้อนถึงความรักหน้าและรักเกียรติยศของตน ดังนี้

เป็นวิสัยใจของคนทุกตนหมด ด้วยรักยศรักหน้าเป็นราศี
ต้องพูดล่อแต่พอให้เป็นที่ ยกฐีสละขององค์ส่งขึ้นไป
(เพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ: กรมศิลปากร 2514, 164)

ค่านิยมเรื่อง ความรักหน้าตา รักศักดิ์ศรี และรักเกียรติยศ นั้นเป็นค่านิยมที่พบในวรรณกรรมไทยอยู่เสมอ ทั้งในวรรณกรรมราชสำนักและวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน หรือไกรทอง เป็นต้น

วรรณกรรมเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็นสวรรค์ มีเนื้อความที่แสดงภาพสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ที่มีต่อหญิงรักหญิงในราชสำนักไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่าเป็นเรื่องปกติสามัญที่เกิดขึ้นในสังคม ในวรรณกรรมเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็นสวรรค์ มีตัวละครเอกเป็นหญิงรักหญิง คือ ความรักระหว่างหม่อมเปิดและคุณโม่่ง

หม่อมเปิด ในที่นี้คือ หม่อมขำ เป็นหม่อมห้ำม³ ของกรมพระราชวังบวรมหาดัศดุพลเสพ ซึ่งตามคุณโม่่งซึ่งเป็นคู่รักกันมาทำราชการในวังหลวง อยู่ที่พระตำหนักกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เป็นหม่อมที่ชอบไว้กิริยา เมื่อเดินมักจะใช้จิ้งหะเยื้องย่างไปอย่างเปิด กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจึงประทานนามให้ว่า หม่อมเปิด (บทละครเรื่องพระมเหศวรเถา เรื่องอุณรุฑ์ร้อยเรื่อง เรื่องละเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ 2514, 69)

คุณโม่่ง ในที่นี้คือ หม่อมสุด เป็นหม่อมห้ำมของกรมพระราชวังบวรมหาดัศดุพลเสพ และประจำอยู่ที่พระตำหนักกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เช่นเดียวกับหม่อมขำ หม่อมสุดหรือคุณโม่่งเป็นผู้รู้หนังสือดี กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจึงโปรดให้อ่านบทกลอนถวายอยู่เสมอ

ตัวหม่อมสุดหรือคุณโม่่งชอบ “เล่นเพื่อน”⁴ กล่าวคือ ทำหน้าที่เป็นเพื่อนชายของหม่อมขำหรือหม่อมเปิด ที่มาของชื่อ คุณโม่่ง เกิดจาก คินหนึ่งอ่านหนังสือถวายแล้วคิดว่ากรมหมื่นอัปสรสุดา

³ หม่อมห้ำม คือ คำเรียกสตรีที่เป็นภรรยาของเจ้านายหรือขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์สูง

⁴ เล่นเพื่อน หมายถึง คบเพื่อนหญิงด้วยกันต่างซู้รัก

เทพบรรทมหลับ ก็ดับเทียนเอาผ้าคลุมโปง กอดจูบหม่อมข้าอยู่ที่ปลายพระบาท แต่กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพบรรทมยังไม่หลับ ทรงเห็นหม่อมสุดทำเช่นนั้นก็ประทานชื่อให้ว่า คุณโม่ง เพราะเอาผ้าคลุมโปงเล่นเพื่อน (บทละครเรื่องพระมหลเถไถ เรื่องอุณรุฑร้อยเรื่อง เรื่องละเด่นดินไต่ กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ 2514, 68)

ครั้นพระองค์ทรงพลิกพระกายกลับ	หมายความว่าพระบรรทมหลับสนิทหนึ่ง
ก็สมจิตคิดไว้ใจประวิง	ก็คลานชิงกันขยับดับเทียนชัย
เข้าชลดมุ่นวายอยู่ปลายพระบาท	ก็คิดคาดเอาว่าคนหาเห็นไม่
จึงกระทำเอาแต่อำนาจอใจ	ด้วยแสงไฟมืดมืดไม่มีโหลง
กระซุบกระซิบข่มกายอยู่ปลายพระบาท	อุตุลุดอุตุจาดทำอาจโถง
เอาเพลาะหอมกรอมหุ้มกันคลุมโปง	จึงตรัสเรียกว่าคุณโม่งแต่นั้นมา
ข้างหม่อมเปิดเสด็จท่านโปรดปราน	ได้ประทานเปลี่ยนนามตามยศลา
เพราะเดินเห็นโยกย้ายสายกิริยา	จึงชื่อว่าหม่อมเปิดเสด็จประทาน

(เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์: กรมศิลปากร 2514, 84-85)

จากการศึกษาเนื้อเรื่องในเชิงสังคม สามารถกล่าวได้ว่า การเล่นเพื่อน หรือความรักระหว่างเพศเดียวกันในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นเรื่องที่มีมานานโดยเฉพาะในวังที่มีแต่สตรีอยู่ร่วมกันจำนวนมาก ในหนังสือบันทึกรายวันของเทอาแซนด์ แฮร์ริส ทูตอเมริกันที่เข้ามาในเมืองไทยเมื่อ พ.ศ.2399 ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า “การเล่นเพื่อนเป็นเรื่องธรรมดาสามัญมากเหมือนดังว่าเป็นการกระทำของสัตว์ไม่มีโทษหนักหนาอะไร และไม่เคยมีการลงโทษกัน เว้นไว้แต่ในกรณีของพระสงฆ์” (หญิงชาวสยาม 2547, 44)

วรรณกรรมกลอนเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ เป็นวรรณกรรมที่แสดงหลักฐานว่า “การเล่นเพื่อน” เป็นเรื่องที่มีมานานในสังคมไทย ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องสามัญที่เกิดขึ้นบ่อย ถึงขั้นมีการแต่งหนังสือขึ้นมาช่วยล้อกัน และมีการขบเสภาให้คนหมู่มากฟังให้เป็นที่สนุกสนานอีกด้วย หลักฐานการเล่นเพื่อนของคนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นไม่เพียงปรากฏในวรรณกรรม แต่ยังปรากฏในภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ อาทิ ผนังโบสถ์วัดเสนาราม จ.อยุธยา ปรากฏภาพหญิงชาววังสมัยรัชกาลที่ 4 ที่สื่อถึงการเล่นเพื่อนในราชสำนัก เป็นต้น

จากการศึกษาวรรณกรรมเพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ และ เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พบว่าวรรณกรรมกลอนเพลงยาวทั้งสองเรื่อง มีภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมไทย ทั้งในส่วนของวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ คือ อาหารและเครื่องมือเครื่องใช้ ในส่วนของวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุก็ปรากฏเรื่องของความเชื่อและค่านิยมที่ปรากฏในยุคนั้น ซึ่งเป็นความเชื่อและค่านิยมที่ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน คือ การเชื่อเรื่องนิมิตรณ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของบุญกรรมตามหลักของพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับคำสาปหรือการสาปแช่ง ปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับขวัญ และค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับเกียรติยศ

ภาพสะท้อนทางสังคมวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ เป็นเหมือนจดหมายเหตุแห่งยุคสมัย ที่บันทึกเรื่องราวในอดีตส่งต่อมาถึงปัจจุบัน ทั้งในส่วนของเนื้อหาและองค์ประกอบปลีกย่อยทางวัฒนธรรม ที่ผู้ประพันธ์อาจจะเจตนาหรือไม่ก็ตาม ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมได้อย่างชัดเจน

ด้วยลักษณะดังกล่าวที่ปรากฏในตัวบทของวรรณกรรมเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และเรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เป็นสิ่งยืนยันว่า วรรณกรรมทั้งสองฉบับ มีคุณค่าทั้งในด้านศิลปะและวัฒนธรรม วรรณกรรม นอกจากนั้นยังมีคุณค่าในเชิงเอกสาร ที่สามารถนำไปต่อยอดองค์ความรู้ด้านวิชาการอีกด้วย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2514). บทละครเรื่องพระมเหศวร. เรื่องอุณรุฑ์เรื่อง เรื่องละเด่นฉันใด กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร.
- กิ่งแก้ว อัดถาวร และธนรัษฎ์ ศิริสวัสดิ์. (2542). เอกสารการสอนชุดวิชา ภาษาไทย 8 (คิตชนวิทยาสำหรับครู) หน่วยที่ 9. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ขุนช้างขุนแผน, เสภา. (2544). พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2543). หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: รามการพิมพ์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2516) ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพมหานคร : บรรณการ.
- พระพุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2547). บทละครเรื่องอิเหนา เล่ม 3. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2546). เอกสารการสอนชุดวิชา ภาษาไทย 4 (วรรณคดีไทย) หน่วยที่ 1-7. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สุพัศรา สุภาพ. (2546). สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- เอนก นาวิกมูล. (2547). หญิงชาวสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แสงดาว.

บรรณานุกรมภาพ

ภาพ “แก่นฝาง” มัชฌิมา วีรศิลป์ ถ่ายเมื่อ 18 กุมภาพันธ์ 2561.

ภาพ “ขนมล้างเลือดหรือขนมนางเลือด” มัชฌิมา วีรศิลป์ ถ่ายเมื่อ 26 มีนาคม 2561.